

Michaela Stoilova

Připomenout ty, kteří tu žili

Rozhovor se Sergejem Parchomenkem, zakladatelem projektu
Poslední adresa

Projekt Poslední adresa představil v České republice v pražském Centru Langhans v rámci festivalu Kulturus Sergej Parchomenko 19. října 2015. Prezentaci uspořádalo sdružení Gulag.cz a měla být součástí odhalení tabulek československým občanům ruského původu, kteří byli po roce 1945 odvezeni do Sovětského svazu a do svých domovů v Československu se již nevrátili. K umístění tabulek se však nepodařilo získat souhlas majitelů domů. Na základě této zkušenosti Fond Poslední adresa a sdružení Memorial podpořily myšlenku, že v rámci projektu nemusí jít pouze o oběti sovětských represí, ale také o lidi, kteří se stali obětmi totalitních režimů ve svých zemích. Projekt u nás zaštitil Ústav pro studium totalitních režimů. Kromě iniciátora – sdružení Gulag.cz – se na něm podílí další organizace: Politický vězni.cz a Memorial Česká republika. První české tabulky byly umístěny v Praze 27. června 2017 za účasti Sergeje Parchomenka, vedoucího knihovny sdružení Memorial Borise Bělenkina, představitelů výše uvedených českých organizací, současných majitelů a obyvatel domů i příbuzných lidí, kterým byly tabulky umístěny. Prostřednictvím stránek české Poslední adresy¹ bylo od té doby podáno několik dalších žádostí o umístění tabulek.

Jste iniciátorem projektu Poslední adresa. Jaký byl jeho vývoj od prvního nápadu až k hnutí, kterým se Poslední adresa dnes stala?

Kde se vzal ten původní nápad, je jasné. Pochází ze známého evropského projektu Stolpersteine², který jsem mnohokrát viděl v různých zemích. Zvláště silný dojem na mě udělal během mého pobytu ve Vídni, kdy jsem více než měsíc bydlel ve čtvrti Mariahilf, kde je těchto dlažebních kamenů opravdu hodně. Denně jsem kolem nich chodil a viděl je pod nohama. Prohlížel jsem si je, četl je a silně to na mě zapůsobilo. Stejně kameny jsem potom viděl ve Frankfurtu nad Mohanem v Německu, což mě udivilo, protože je to město, které bylo za války úplně zničené, prakticky z něj nic nezbylo. Viděl jsem kameny v obvodu, kde nejsou téměř žádné původní domy, u vlakového nádraží. Velmi mě překvapilo, že domy tam už sice nejsou, ale kameny zmizelých ano. Jsou to vlastně poslední svědci připomínající tu čtvrt a lidi, kteří v ní žili.

1 Viz <http://www.posledniadresa.cz> (citováno k 15. 12. 2017).

2 Stolpersteine – kameny zmizelých, jsou dlažební kostky s mosazným povrchem, vsazené do chodníku před domy obětí nacistického režimu. Autorem myšlenky i podoby tohoto stále se rozrůstajícího památníku obětem holocaustu je německý umělec Gunter Demnig (nar. 1947). První dlažební

Připomenout ty, kteří tu žili

Po zážitku z Vídně a Frankfurtu jsem šel do Memorialu³ a požádal jsem jeho šéfa Arsenije Roginského a výkonnou ředitelku Mezinárodního Memorialu Jelenu Žemkovou o schůzku. Sešli jsme se, ukázal jsem jim fotografie stolpersteinů, samozřejmě, že věděli, oč jde, a projekt velmi dobře znali. Řekl jsem jim: *Pojďme to udělat také u nás v Rusku, jen na jiné téma, ne na téma holocaustu, ale totalitních represí různých období, přičemž jsem od začátku chtěl, a oni se mnou souhlasili, že by nemělo jít pouze o stalinistické represe z třicátých let, nýbrž o širší historické období. Okamžitě tento nápad podpořili a řekli: Už dlouho čekáme na to, až se tím někdo bude v Rusku zabývat, jen se zatím nenašel nikdo, kdo by měl kapacitu se do něčeho tak velkého pustit. Jestli se do toho chcete pustit, budeme moc rádi.*

To bylo v prosinci 2013. Spolu s Memorialem jsme svolali takovou menší víkendovou konferenci. Pozvali jsme na ni historiky, archiváře, novináře, ochránce lidských práv, badatele, zkrátka nejrůznější lidi, kteří se zabývají historickou pamětí, a jak se ukázalo, udělali jsme správné rozhodnutí, že jsme hned na začátku přizvali i poměrně širokou skupinu designérů a architektů. Měli jsme dvě pracovní skupiny, které zasedaly odděleně. Jedni rokovali o obsahu, tedy historické, politické a společenské stránce tohoto projektu, a druzí o jeho vizuálním aspektu. Díky této konferenci jsme získali odpovědi na řadu otázek, které jsme si ohledně tohoto projektu kladli. V té době také vzniklo několik návrhů podoby tabulky, z nichž jsme jednohlasně vybrali návrh Alexandra Brodského. Ve stejné podobě, bez jakýchkoli změn, jej můžete vidět dodnes. Vše tedy začalo v prosinci 2013, ale uplynul celý rok, než byly v prosinci 2014 umístěny v Moskvě první tabulky.

Odkud se vzal váš osobní zájem o tematiku represí?

V mé rodině jsme v okruhu blízkých příbuzných žádné oběti represí neměli, kromě bratrů mého dědečka z otcovy strany. Vím toho o nich ale velmi málo, protože žili na vesnici na Ukrajině. Myšlenku Poslední adresy považuji pro současné Rusko za velmi důležitou, protože moje země se nyní stává nejen autoritářským, ale už i přímo totalitním státem. Nejvýraznějším příznakem totality je pohrdání lidským životem. Pro totalitní vůdce a celé státní mašinerie lidský život nic neznamená. Totalitní stát vraždí své občany snadno a bez váhání. A dokud u nás nebude uznána se vším všudy tato historická vina, jíž se dopustil stát na svých občanech, zůstane Rusko totalitní, tedy nelidské a kruté k lidem, kteří v něm žijí.

kostka byla položena v roce 1992 v Kolíně nad Rýnem, první stolpersteine ve své dnešní podobě byl usazen v roce 1995, první české kameny zmizelých se pak objevily v roce 2008. K roku 2017 je ve 22 evropských zemích na 61 000 kamenů zmizelých. Viz <http://www.stolpersteine.eu/de/> (citováno k 15. 12. 2017).

3 Memorial je ruská nevládní organizace zabývající se historickou pamětí, ochranou lidských práv a vzděláváním. Vznikala koncem 80. let, oficiálně byla ustavena v lednu 1989. Dnes má své pobočky nejen v Rusku a na území bývalého SSSR, ale i v několika dalších zemích včetně České republiky. V říjnu 2016 byl Mezinárodní Memorial zařazen na seznam organizací plnících roli zahraničního agenta, spravovaný ministerstvem spravedlnosti. Nevládní organizace jsou na tento seznam zařazeny na základě federálního zákona č. 121-F3 O změnách jednotlivých legislativních aktů týkajících se úpravy činnosti neziskových organizací, které plní funkci zahraničního agenta z roku 2012.

Michaela Stoilova

Jste novinář, nakladatel, zkrátka člověk velmi vytížený, přesto jste se rozhodl věnovat se tak náročnému projektu. Nebál jste se do toho pustit, i když bylo jasné, že půjde o spoustu práce?

Zprvė to bylo něco, na čem mi opravdu záleželo, ta myšlenka mě nadchla. Byl jsem přesvědčen o tom, že jde o skutečně velkou věc. Zadrugé to byl ten velmi vzácný případ, kdy máte nápad a zároveň víte, jakým způsobem jej realizovat. Bylo mi vcelku jasné, jaké konkrétní kroky a v jakém pořadí mám podniknout, aby se to podařilo. Pustil jsem se do toho s velkým nadšením a také lidé, na které jsem se obrátil, mi opravdu hodně pomáhali. Například architekti, zejména Jevgenij Ass, v Rusku velmi známý architekt a významný pedagog, zakladatel populární a uznávané architektonické školy, se ujal umělecké stránky projektu. Jsem mu vděčný, že se do toho bez váhání pustil. Samozřejmě nám od začátku nesmírně pomáhal Memorial, který má rozsáhlý archiv. Kromě toho tato organizace soustředila regionální *Knihy paměti*⁴, které vznikaly v devadesátých letech a prvních letech po roce 2000. Jde o různorodé svazky, které vytvořili aktivisté v ruských regionech a obsahují obrovské množství přesně těch základních informací, od nichž jsme se mohli odrazit. Takže způsob, jak technicky projekt vést, byl zřejmý. Rok práce od konference v zimě 2013 do umístění prvních tabulek v zimě 2014 přinesl ještě jednu velice důležitou věc. Řekl bych, že pro fungování projektu bylo zásadní, že jsme si vyjasnili systém našich vztahů s mocí, tedy veřejnou správou. Spočívá v tom, že s ní nemáme vztahy žádné. Na počátku jsem měl iluzi, že se mohu domluvit například s moskevskou radnicí. Dokonce jsem tam našel lidi, kterým se myšlenka připomenutí obětí politických represí velmi líbila a byla jim blízká, navíc šlo o poměrně vysoce postavené lidi, a je třeba říci, že jsme společně s Jelenou Žemkovou strávili dost času schůzkami s těmito úředníky, účastí na zasedání nejrůznějších komisí a tak podobně, ale v určitou chvíli jsme si uvědomili, že to nemá žádnou budoucnost, že naše myšlenka jako taková je v rozporu s duchem všech administrativních pravidel, že chceme něco dělat sami a nic od městské správy nepotřebujeme. Nepotřebujeme ani jejich peníze, protože ty získáme sami, ani jejich technickou pomoc – s obyvateli domů se stejně musíme domluvit sami. Zkrátka jsme pochopili, že pro nás dohoda s městskou správou není důležitá a můžeme se bez ní obejít. Napak dohoda s lidmi, kteří v konkrétních domech žijí nebo je vlastní, je důležitá, bez té se neobejdeme. A položili jsme si otázku, zda nám radnice k takové dohodě nějak pomůže. Odpověď zněla: *Nepomůže nám v ničem, možná někoho leda vyděsí.* A v tuto chvíli jsme se rozhodli, že budeme jednat nezávisle a nebudeme z toho dělat žádnou politickou demonstraci ani protest. Naše postavení bude zkrátka založeno na tom, že

4 *Knihy paměti* začaly vycházet od počátku devadesátých let v různých regionech Ruska, ale i za jeho hranicemi, například v Litvě, Lotyšsku, Arménii, Moldavsku, Bělorusku, Kazachstánu, Estonsku či Polsku, péči nevládních organizací nebo místních orgánů Knih paměti (Knigy pamjati) a obsahují údaje o obětech politických represí. V roce 2004 byly informace z nich shromážděny v rámci projektu Vracená jména (Vozvraščonnye imena) do společné databáze a rozcestníku revidovaného v roce 2007 – viz <http://vizz.nlr.ru/pages/represii-bibliografiya> (citováno k 15. 12. 2017). *Knih paměti* bylo vydáno více než 600 a stále přibývají nové svazky věnované dalším oblastem nebo tématům (jde především o seznamy jmen s biografickými údaji, ale také o dokumenty, vzpomínky či soupisy památných míst).

Připomenout ty, kteří tu žili

neexistujeme. Prosím, nevíšmejte si nás, nevěnujte nám žádnou pozornost, nepomáhejte nám, nepřekázejte nám, my neexistujeme. Tak se zformovaly vztahy s radnicí, které nám připadají nejlepší, a držíme se jich v naprosté většině případů všech měst, v nichž Poslední adresa v Rusku působí. A koneckonců na Ukrajině to nyní, po zavedení projektu, dělají zrovna tak. V místech, kde se podaří přesvědčit místní představitele moci, aby si nás nevěšili – my vám nepřekážíme, vy nám nepřekázejte, my od vás nic nechceme, vy od nás také nic nechtějte – vše probíhá bez problémů. Pokud se stane, a nebývá to příliš často, že místní správa projevuje o věc zájem a chce k tomu zaujmout nějaké stanovisko, vždy se to nakonec projeví negativně. Pokaždé do vyústí do nějakých nekonečných byrokratických průtahů a ve všech takových případech to zatím přineslo velké problémy.

V prosinci 2014 se na první – tuším devíti – domech objevily tabulky. Mělo to okamžitě velký ohlas. A to nás také přesvědčilo o jedné důležité věci, že bychom nikdy nebyli schopni zorganizovat kampaň s tak velkým dopadem, která by zasáhla takové množství lidí a televizních a rozhlasových stanic a novin, nikdy bychom žádnou reklamní kampaň neudělali lépe, než jaká se udělá sama tím, že věšíme na domy tabulky. Je to totiž významná událost, lidé přicházejí, novináře to vždy velmi zajímá, což následně vyvolá novou vlnu zájmu a to je ten nejlepší mechanismus. Je prostě třeba zpracovávat jednu adresu po druhé a tím bude toto hnutí dělat reklamu samo sobě. Důležité je, že jsme to tenkrát pochopili.

Jakým způsobem jste vybírali lidi na první tabulky, když ještě o projektu nikdo nevěděl?

V Moskvě, tedy v Rusku, existuje Svaz majitelů jednotek, jde o právnickou osobu, která se jmenuje TSŽ (Tovariščestvo sobstvennikov žilja – Sdružení majitelů bytů). Není všude, je to poměrně složitá organizační struktura, k tomu, abyste ho založili, potřebujete právníka a zdaleka ne v každém domě vznikl. Pokud ale existuje, znamená to, že je v domě nějaký schopný organizátor, někdo, kdo to inicioval, dal dohromady obyvatele, našel právníka, probral to s ním a připravil dokumenty. Zkrátka vytvořit takovou organizaci je poměrně náročná práce. A předsedové moskevských TSŽ se sdružují v takové neformální asociaci, klubu, kde sdílejí své zkušenosti, pomáhají si, radí se, jak postupovat ve vztahu s místní správou, radnicí atd. Spojil jsem se s tímto klubem a vystoupil před nimi, bylo jich asi čtyřicet, byli to schopní a energičtí lidé, kteří měli ve svých domech velkou autoritu. A mezi nimi se našlo prvních, řekněme deset lidí, kteří řekli: *Ano, v našem domě*. Ta myšlenka se jim zalíbila, a tak byli první, s nimiž jsme se domluvili, a oni pak vše vyjednali s obyvateli svých domů. Následně se ukázalo, že toto spojení byl dobrý nápad. Pak už bylo vše jednodušší, měli jsme první žádosti, které jsou klíčovým kapitálem Poslední adresy – lidé se v nich na nás obracejí, aby byla tabulka na té a té adrese s tím a tím jménem umístěna.

Stejně fungují i stolpersteiny, pokládají se jen na základě žádostí, samotná organizace umístění neinicuje ani žádné seznamy nesestavuje. To je postup, který jsme převzali i pro Poslední adresu. Sami nic nevymýšlíme a vycházíme z žádostí. Nyní jich máme okolo dvou tisíc, na začátku přibývaly rychleji, nyní je jich méně, ale každý den

Michaela Stoilova

registrujeme nové. Máme jednoho pracovníka, který denně prochází poštu a zanáší je do databáze, s níž pracujeme. Tento proces se nastartoval po umístění prvních tabulek v prosinci 2014, kdy o události referovala média. Objevily se novinové články a televizní reportáže, po nichž nám lidé začali posílat žádosti.

To znamená, že první domy, v nichž jste našli aktivní zástupce vlastníků, byly shodou okolností i posledními adresami některých lidí?

Víte, v Moskvě je téměř jisté, že jakýkoli dům, který patří do starší zástavby, má nějaké „poslední adresy“. Domy, které mají TSŽ, jsou velmi často staré velké domy z počátku dvacátého století, většinou stojí v centru a jsou to takové solidní budovy. V každém tedy nějaká oběť represí bydlela. V tomto směru to proto obtížné nebylo. Jakmile jsme našli lidi, kteří byli ochotni se tím ve svém domě zabývat, byli jsme díky Memorialu schopni jim říci, kdo tam bydlel. Postupovali jsme tedy opačným směrem, od adresy ke jménu. Ve chvíli, kdy byli obyvatelé domu připraveni, řekli jsme jim: *Ve vašem domě žili tito lidé. Umístíme jim tedy tabulky.*

Jakým způsobem jste hledali spolupracovníky, kteří pracují pro Poslední adresu? Jsou to lidé z Memorialu, nebo k vám prostě někdo přišel s tím, že chce pro tento projekt pracovat?

Většinou jde o lidi, kteří jsou nějakým způsobem s Memorialem spojeni. Někteří jsou přímo jeho zaměstnanci, například naše spolupracovnice, která se zabývá archivními rešeršemi a korespondencí s archivy. Memorial jí umožnil, aby pro nás pracovala, můžeme vlastně říci, že nám ji pronajal, protože mzdu jí platíme my, i když nadále sedí v sídle sdružení. Mnoho lidí, kteří se dlouhodobě zabývají agendou Poslední adresy, patří do okruhu Memorialu – chodí na jeho výstavy, konference nebo diskuse, zkrátka patří mezi jeho přátele. Jde právě o ty, které jsme pozvali na zmíněnou konferenci v zimě 2013. V další fázi jsme potřebovali dobrovolníky, kteří by se zabývali komunikací s představiteli domů, protože už jsme dostali množství žádostí a došlo nám, že sami nestíháme tuto korespondenci vést. Je to skutečně obtížná a zdoluhavá práce. Na svůj facebookový profil jsem několikrát napsal, že hledáme ty, kteří by nám v jednání se zástupci domů pomohli. Mám poměrně široký okruh lidí, kteří mě sledují, a docela dost se jich ozvalo. Jak už to tak bývá, na začátku jich bylo třeba sto, poté jsme oznámili, že pro ně pořádáme setkání, kde se seznámíme a zasvětime je do problému. Z té stovky jich dorazilo třicet, z nich potom zbylo deset, kteří se skutečně pustili do práce. To je běžné síto, které v podobných situacích vzniká. Ale deset lidí zůstalo a pro nás to byl obrovský kapitál, který v Moskvě sehrál důležitou roli, protože neustále vedou nějaká jednání a generují nové a nové adresy, kde je možné na základě získaného souhlasu tabulky umístit.

A bylo to stále zajímavější, protože nám začaly chodit dopisy z dalších měst, našli se lidé v Petrohradě, v Permu, v Jekatěrinburgu i jinde. Stálo v nich: *Chtěl bych také pomoci vaší práci v našem městě...* Tak jsme začali působit v dalších místech, dnes jich je již třicet pět po celém Rusku. Jsou mezi nimi města, městečka i docela malé vesnice.

Připomenout ty, kteří tu žili

Tři nebo čtyři další čekají, až tam pojedeme a zúčastníme se slavnostních umístění, takže se to postupně rozvíjí. Dnes v našem základním týmu v Moskvě pracuje osm lidí, v Petrohradě jsou tři, ve většině míst, kde jsou tabulky, pak působí dobrovolnické skupiny, které se skládají ze tří až pěti členů.

Kromě podpory Memorialu, která byla zásadní, jste začínali prakticky od nuly, neměli jste žádné peníze, nic. Jak to bylo možné?

V začátcích projektu pracovali všichni bez nároku na odměnu, peníze jsme neměli opravdu žádné. Nicméně poměrně rychle, po umístění prvních tabulek, se začali objevovat lidé, kteří nám nabízeli pomoc. Kromě toho, ještě předtím, na podzim čtrnáctého roku, jsme udělali crowdfundingovou kampaň na internetu. U nás k tomu slouží internetové stránky planeta.ru⁵, kde je možné uspořádat kampaň na získání finančních prostředků. Tu jsme připravili a vybrali prvních půldruhého milionu rublů, což bylo poměrně dost peněz – přibližně 25 000 dolarů. Z nich jsme zaplatili tvorbu webových stránek a první cesty na různá místa země – do Petrohradu, Jekatěrinburgu a dalších měst, kam bylo třeba vyrazit. Na základě toho přišla podpora, lidé nám začali posílat peníze. S přibývajícimi žádostmi jsme začali několika lidem vyplácet menší mzdu. Také proto, že už šlo o plnohodnotnou práci, která stála spoustu času, a bylo tedy potřeba za ni platit. Zejména tvůrcům internetových stránek a autorům textů. Je nutné si uvědomit, že Fond Poslední adres v Rusku umístil již kolem šesti set tabulek, což znamená, že bylo napsáno šest set textů, které jsou dostupné na našem webu. O každém z těchto lidí tedy existuje medailon, v některých případech poměrně rozsáhlý a podrobný. Co se s ním stalo, také něco o domě, ve kterém žil. K takové práci už je zapotřebí malá redakce zabývající se prací zaměřenou na vzpomínky na oběti politických represí. K tomu tedy byly nutné nějaké peníze, samozřejmě když se věc rozšířila do více měst, vzrostly i výdaje, protože bylo třeba cestovat, Rusko je velké a jízdenky drahé.

Moje další otázka se týkala hledání spolupracovníků v regionech, ale už jste na ni vlastně odpověděl – hlásí se vám sami.

Přesně tak, většinou se přihlásí sami. Často jde o samotné žadatele. Někdo nám pošle žádost, která se týká nějakého města nebo vesnice, a my mu odpovíme: *Vaši žádost registrujeme, ale nemáme u vás nikoho, kdo by nám ji pomohl realizovat. Nicméně vy tam žijete, znáte ten dům, vyznáte se tam, možná byste nám mohl pomoci a něco zařídit, například zjistit podrobnosti o domě, kdo tam žije atd.* A postupně se to vyvine tak, že se tím ten člověk sám začne zabývat. Pro nás je to skutečně velmi důležité a jeden z našich spolupracovníků má přímo na starost koordinaci takových lidí mimo Moskvu. Posíláme jim vzorové dokumenty, žádosti do archivů, pokud jde o nějakou výjimečnou budovu, která je památkově chráněná, píšeme dopis orgánům, které se ochranou památek zabývají. Aby bylo snazší vše zařídit, pošleme našemu novému spolupracovníkovi vzorový do-

5 Planeta – ruská crowdfundingová platforma – viz <https://planeta.ru> (citováno k 15. 12. 2017).

Michaela Stoilova

pis a základní informace o projektu jako takovém. A pak mu třeba řekneme, že v jeho městě registrujeme kromě jeho žádosti dvě další, a požádáme ho, zda by se mohl postarat i o ně. On najde nějaké příznivé duše a postupně se tam zformuje skupinka spolupracovníků. Takovým způsobem se tedy rozšiřují naše řady. Někdy jde zase o lidi, kteří sami žádnou žádost nepodali, ale přečetli si něco nebo slyšeli o Poslední adrese a ozvou se nám: *Bydlím v tom a tom městě, rád bych se tím zabýval*. My zjistíme, zda odtamtud máme nějaké žádosti, pošleme mu je a on na tom začne pracovat. Občas se stává, že mě nebo Nikitu Sokolova, což je známý historik, který u nás pracuje, pozvou, abychom někde vystoupili – na univerzitě, v nějakém vědeckém ústavu nebo městské knihovně. My na tato veřejná vystoupení jezdíme rádi. Ale vyrážíme i do míst, kde zatím žádná iniciativní skupina ani tabulka není. Vystoupíme, shromáždí se lidé, kteří mají o téma zájem, zúčastní se i místní tisk – tím vlastně začíná naše práce, někdy to také pomůže.

Vraťme se ještě k majitelům domů – ti mohou být různí, patří soukromníkům, firmám nebo institucím.

Zažili jsme různé varianty. Nejobtížnější to bývá, když jde o velký dům, který nemá samosprávu. Lidé tam nejsou nijak organizováni, sousedé se dokonce ani navzájem neznají. Není jasné, s kým se máme spojit, kdo by mohl jménem domu jednat a pomoci nám se získáním souhlasu. V takových případech musíme vyvěsit na chodbě inzerát, kde píšeme, že se chystáme na domě umístit tabulku, a pokud je někdo proti, má otázky nebo o tom chce diskutovat, může nám zavolat, my přijedeme a vše vysvětlíme. Jindy jde o menší domy, které patří nějaké společnosti, to většinou nebývá tak složité, protože je hned jasné, s kým je třeba vše domluvit. Někdy se stává, že prostor v přízemí domu patří nějaké malé firmě, řekneme kadeřnictví, kosmetickému salonu nebo pekárně. Oslovíme majitele podniku a v těchto případech se většinou domluvíme a můžeme pověsit tabulku na část fasády, která patří právě jemu. Řeknou nám: *Můžete tabulku pověsit v prostoru od toho do tamtoho okna, to je moje zed'.*

Měli jsme několik velmi komplikovaných případů, kdy domy patřily velkým státním institucím, například ministerstvu; to se nám stalo v Moskvě. Ale zatím se vždy povedlo, že se na daném ministerstvu našel nějaký člověk, který to považoval za důležité a pomohl nám. Vtipná situace vznikla v případě žádosti týkající se domu, ve kterém sídlí ministerstvo sportu, nicméně budova patří ministerstvu kultury. Jedná se o známou historickou usedlost, která je památkově chráněna. A na ministerstvu sportu se našel člověk, který se sám nabídl, že povede úřední korespondenci, a dlouhé měsíce si pak dopisoval s ministerstvem kultury, aniž bychom se toho museli zúčastnit. Vznikla tlustá složka vzájemné korespondence a nakonec se dotýčný domohl toho, že ministerstvo kultury dalo svolení. A to přesto, že jej vedou velmi nepřijemní lidé, kteří mají, řekl bych, hluboce nedemokratické smýšlení. Myslím, že kdybychom se na ně obrátili přímo, nic bychom nez mohli a nepodařilo by se to. Ale protože se to odehrálo na interní úřednické úrovni, tak to vyšlo. Bylo to takové podobenství: boj mezi ministerstvem sportu a ministerstvem kultury za práva politických obětí.

Připomenout ty, kteří tu žili

Máme také jeden souhlas od ministerstva obrany. Šlo o tehdejší bytový dům, kde se dnes nachází část oddělení tohoto resortu. I zde se našel úředník, který nám řekl, abychom neměli strach, že se domluví se svými nadřízenými, napíše, kam bude potřeba, a zajistí souhlas. Neuvěřitelný byl i příběh s ministerstvem zahraničí, kterému rovněž patří jeden z domů v Moskvě. V něm byla kdysi čínská prádelna – ač se to zdá neuvěřitelné, byly i v Moskvě, nejen v New Yorku. A ti ubozí Číňané, kteří prádelnu provozovali a pracovali v ní, tam také bydleli. Jeden z nich byl obviněn, že je čínský špion, a následně zastřelen. Žádost o umístění tabulky tomuto Číňanovi jsme dostali od člověka, který žil v sousedním domě. Nicméně ten dům zbourali, nic z něj nezbylo a on hledal v historii blízkých domů a dozvěděl se o osudu tohoto Číňana, o němž samozřejmě do té doby nic nevěděl a neměl s ním nic společného. Ten ubohý nevýznamný Číňan, který pracoval v prádelně, nezanechal po sobě žádnou stopu a nikdo po něm ani nevzdechne, se jmenoval Wang Xixiang. V naší organizaci tomu případu říkáme „sága o Wang Xixiangovi“. Sága proto, že to trvalo snad rok. Rok si ten člověk dopisoval s ministerstvem zahraničí, až nakonec souhlas získal. Opět to byla korespondence čítající desítky dopisů, oznámení a přesložitých byrokratických rozhodnutí a komisí, které zasedaly, abychom si mohli připomenout tohoto zapomenutého člověka. O tomto příběhu se také hodně psalo.

Tabulky Poslední adresy se dnes nacházejí i na velmi významných domech, například na několika velkých muzeích: na Puškinově muzeu výtvarných umění⁶, což je nejvýznamnější umělecké muzeum v Moskvě, nebo na Muzeu užitého umění⁷, od něhož jsme rovněž dostali souhlas. V řádu týdnů by se měla tabulka objevit i na Ermitáži⁸. Její ředitel Michail Piotrovskij dal k umístění souhlas. Zdaleka ne vždy se tedy jedná o bytové domy.

Znamená to, že se nevzdáváte. A nakonec nejste odmítnuti.

Odmítnuti už jsme samozřejmě byli, ale stalo se nám to jen párkrát. Nejčastěji jsme souhlas nezískali ve velkých obytných domech, kde většina byla pro, ale našli se dva nebo tři lidé, kteří s umístěním tabulky urputně nesouhlasili. V takových případech tabulku neumístíme, protože nechceme, aby okolo ní vznikl konflikt. Navíc by stejně asi nevydržela, nemůžeme k ní přece postavit stráž. Z principu nepodnikáme žádné kroky proti vandalismu. Tabulky upevňujeme čtyřmi normálními šrouby, nepouží-

6 Moskevské umělecko-historické muzeum, celým názvem Státní muzeum výtvarných umění Alexandra Sergejeviče Puškina, je jedním z nejvýznamnějších muzeí v Rusku. Budova, ve které se nachází, je pozoruhodnou novoklasicistní architektonickou památkou přelomu 19. a 20. století.

7 Celým názvem Všeruské muzeum dekorativně-užitého a lidového umění, jediné takto zaměřené muzeum v Rusku, jehož expozice pokrývá 18.–20. století. Vzniklo v roce 1999 spojením několika muzeí zaměřených na dekorativní, užité a lidové umění. Komplex budov je architektonickou památkou 18.–20. století. Po jednom z rodů, který jej vlastnil, je nazýván Ostermannova usedlost.

8 Celým názvem Národní Ermitáž, jedno z nejvýznamnějších nejen ruských, ale i světových muzeí, se nachází v Petrohradě na březí řeky Něvy a přilehlém okolí. Jeho expozice se rozkládá v desítkách budov čítajících kolem 300 sálů. Největší a nejnavštěvovanější budovou je Zimní palác, v němž je rovněž hlavní vchod do Ermitáže. Jde o architektonický skvost druhé poloviny 18. století. Tabulka by měla být umístěna na budově divadla Ermitáže z konce 18. století.

Michaela Stoilova

váme žádné lepidlo, nic podobného. Jsme přesvědčeni, že je má chránit jejich obsah a vztah, který k nim lidé mají. Pokud někdo bude chtít tabulku strhnout, udělá to tak jako tak. Přejde s nějakým páčidlem a vyrve ji i s kusem fasády. Proto v případech, kdy je někdo jednoznačně proti, akceptujeme to a počkáme, dokud ho ostatní nepřesvědčí, a pak se třeba k danému domu vrátíme. A pokud ne, necháme to být, nechceme, aby tabulku někdo strhával násilím. Ukazuje se, že je to úspěšná taktika. Z šesti set umístěných tabulek máme asi pět případů, kdy se ztratila nebo ji někdo zničil. Děje se to opravdu výjimečně. Dokonce si myslím, že jde spíše o případy, kdy ji lidé zničí, aniž by vůbec věděli, o co jde. Nejde tedy o cílevědomý odpor vůči myšlence tabulek, ale spíše o náhodný projev vandalismu. V Moskvě například právě probíhá obrovská vlna rekonstrukcí, všude se opravují fasády, což někdy vypadá dost otřesně, ale to je jiná věc. Byli jsme trochu nervózní z toho, jak to dopadne s našimi tabulkami. Ale je to bez problémů, nikdo je nepoškodil. Byli jsme svědky mnoha případů, kdy je dům čerstvě natřený a tabulku někdo opatrně přikryl nebo potom omyl, zkrátka je čistá a v pořádku, lidé se k ní chovají zodpovědně. A to přesto, že ti, které radnice najímá na práci, nemusí být zrovna vzdělání, často jde o pracovníky ze střední Asie, možná ani nechtou rusky, ale žádné problémy nejsou. A z toho máme opravdu radost.

Mluvil jste o souhlasu obyvatel v domě. Jak to bylo v případě hlasování, které se v souvislosti s Poslední adresou odehrálo v Taganrogu⁹?

Jde zatím o jediný případ, kdy městská správa poté, co jsme tabulku pověsili, ji zase sejmula a vyhlásila ohledně jejího umístění dotazníkové šetření mezi obyvatelstvem. Město Taganrog není velké, ale je poměrně výrazné, starobylé, narodil se tam Čechov, zkrátka když v Rusku řeknete Taganrog, lidé ho znají. Bohužel je v současné době v poměrně špatném stavu, stala se z něj taková nevábna provincie.

Na základě ankety radnice řekla ano. Během jednoho měsíce bylo možné napsat e-mail, zavolat tam nebo přijít osobně a vyplnit formulář. Nevím, kolik lidí se toho zúčastnilo, sto, dvě stě, možná pět set z celého města. Nicméně většina z nich se vyjádřila pro tuto formu připomenutí památky, a proto radnice souhlasila s vrácením tabulky na původní místo. Myslíme si, že je to jediný případ v historii naší země, kdy proběhlo referendum o vztahu ke stalinským represím. To, že k tomu došlo, považujeme za velmi důležité a navíc to pro nás dopadlo dobře.

Už jste zmínil případ Číňana, kterému byla tabulka umístěna, ale cizinců, kteří byli oběťmi represí na území SSSR a mají svoji tabulku, je jistě více. Kdo bývá v těchto případech iniciátorem?

Je to různé. Například v Moskvě je velmi aktivní asociace, která se zabývá Řeky. Právě ta iniciovala umístění několika tabulek Řekům, kteří žili v Sovětském svazu a stali se oběťmi represí. V Moskvě bylo velmi známé Lotyšské divadlo. Z něj zemřeli všichni –

9 Taganrog je přístavní město u Azovského moře v Rostovské oblasti, které je na seznamu historických měst Ruské federace. Žije v něm přes čtvrt milionu obyvatel.

Připomenout ty, kteří tu žili

zatkli a v jeden den zastřelili celý soubor, čtyřicet lidí. Byla to strašná událost. Myslím, že první dvě tabulky věnované hercům tohoto divadla byly umístěny náhodně, na podnět obyvatel domů, v nichž bydleli. Pak ale iniciativu převzalo lotyšské velvyslanectví a poslalo několik žádostí. Domnívám se, že chtějí postupně umístit tabulky všem hercům tohoto divadla.

V ostatních případech to jsou většinou příbuzní nebo historici, kteří se zabývají různými obdobími sovětské historie. V Moskvě máme například tabulku Čecha Leonida Frčka (1904–1938)¹⁰, což byl poměrně známý překladatel z italštiny a osobní tlumočnick generála Nobileho¹¹, který po nezdaru své nejznámější polární výpravy přisedlil do Ruska, kde několik let žil a pracoval. Když se pak Nobile usmířil s Mussolinim a vrátil se do Itálie, Frčka okamžitě zatkli a zastřelili jako italského špiona.

V naší databázi je samozřejmě i řada Poláků. To byla takzvaná polská operace NKVD v letech 1937–1938, kdy byli zatýkáni a popravováni Poláci po celé zemi, takže polských jmen je tam poměrně hodně. Dále je v ní několik Italů žijících v Moskvě, většinou šlo o inženýry, kteří přijížděli za prací. Bylo to takové období, kdy se do Sovětského svazu sjížděli levicově smýšlející lidé, kteří tu pomáhali budovat socialismus, což pro ně většinou skončilo špatně.

Nicméně, co se různých národností týče, rozdílů neděláme; je to příjemná nadstavba, pokud existuje nějaká podpora, jako například v případě Řeků. Pamatuji si, že když jsme umísťovali první řeckou tabulku, přišel řecký velvyslanec, pronesl dlouhý projev a ceremoniál se vydařil. Stejně tomu bylo i s Lotyšskem, přišel lotyšský velvyslanec, podobné to bylo i při umístění tabulky jednomu známému rabínovi, to zase přišli lidé z izraelského velvyslanectví.

S tím souvisí i další etapa projektu, okamžik, kdy se Poslední adresa stává hnutím nejen v Rusku, ale i mimo něj.

V určitou chvíli se objevila myšlenka, že by se Poslední adresa mohla rozvinout i v dalších zemích bývalého SSSR, protože, jak víme, dopad represí byl stejný všude, tedy ve všech sovětských republikách, bez výjimek. Soustředili jsme se především na Ukrajinu, začal jsem tam hledat lidi, kteří by se tím mohli zabývat, jezdil jsem tam, byl jsem zván na různé konference, sám jsem zorganizoval několik veřejných setkání, usiloval jsem o to, abych dostal možnost vystoupit před lidmi a prezentovat tento projekt. Musím říci, že tato přípravná fáze trvala poměrně dlouho a přinesla dost rozčarování. Může za to strašná situace, která mezi Ruskem a Ukrajinou panuje, protože

10 Bydlel v Moskvě na adrese Arbat 51. Byl zatčen 17. 3. 1938 a popraven o necelé tři měsíce později, 7. 6. 1938.

11 Umberto Nobile (1885–1978) byl italský generál, konstruktér vzducholodí, který podnikal polární vzduchoplavecké výpravy. V roce 1928 byl velitelem vzducholodi Italia, která pod vlajkou fašistické Itálie s Mussoliniho záštitou podnikla polární výpravu a ztroskotala. Nobile byl zachráněn, více než polovina jeho posádky však katastrofu nepřežila. Mezi zachráněné patřil i český fyzik František Běhounek (1898–1973), který událost zpracoval v knize *Trosečníci na kře ledové* (později pod titulem *Trosečníci polárního moře*). Po tomto neúspěchu byl Nobile z armády propuštěn. V letech 1932–1936 působil v Moskvě.

Michaela Stoilova

se nacházíme prakticky ve válečném stavu, máme mezi sebou frontu a každý den umírají lidé. Rusko je v této situaci agresorem, na Ukrajině vládne silná nedůvěra a mnoho lidí se nechce zabývat ničím, co má jakoukoli souvislost s Ruskem. Vnímají to jako snahu Ruska vměšovat se do ukrajinských záležitostí. Od více lidí, od kterých jsem to nečekal, jsem častokrát slyšel: *To je váš ruský projekt, vy chcete vaše ruské tabulky všet na zdi našich ukrajinských domů.* Snažil jsem se jim vysvětlit, že to je velmi hloupé vidění daného problému, že se to přece týká lidí, kteří tam žili, že je to stejně ruský projekt jako ukrajinský a že je třeba vnímat společné období historie. V dané etapě u nich i u nás všechno probíhalo stejně. Nakonec se našli lidé, kteří se do té práce pustili. Co je důležité, ukrajinskou Poslední adresu¹² tvoří mladí lidé, teprve nedávno dostudovali, a ukázalo se, že jsou méně zatíženi předsudky, se kterými se setkáváme u starších generací. Je skvělé, že nám začali pomáhat – přesněji v tuto chvíli je ukrajinská Poslední adresa samostatným projektem, založili si vlastní organizaci, která se jmenuje Ostanija adresa, dokonce si tabulky vyrábějí sami. V Kyjevě našli člověka, který je dokáže vyrobit tak, že se od těch našich neliší – pokud je budete držet v ruce, nepoznáte, která je odkud, kromě toho, že jedna je rusky a druhá ukrajinsky. Projekt už běží, tabulky jsou v Kyjevě, v Oděse a v dalších městech, například v Charkově nebo Chersonu by se měly objevit v nejbližší době. Takže teď už je to jejich záležitost a nás zvou jako hosty. Na internetových stránkách publikujeme materiály o ukrajinských tabulkách i žádostech. Jsou vyznačeny na mapě, která zobrazuje celou Evropu¹³.

Jak víte, totéž se odehrálo i v České republice, u vás k tomu došlo o něco dříve než na Ukrajině, což nám ostatně velice pomohlo. To, že vznikl český projekt, se ukázalo jako dobrý argument pro Ukrajinu, protože to umožnilo vnímání projektu ne jako nějaké ruské záležitosti, ale širšího konceptu, který působí nejen v Rusku, ale i jinde.

Poté, co byly umístěny první tabulky na Ukrajině a v České republice, nám začala chodit řada dopisů z různých zemí. Tři země, kde jde vše rychle a letos na podzim by se tam měly objevit první tabulky, jsou Gruzie, Moldavsko a Rumunsko. Rumunská a moldavská skupina pracují společně, vše vzájemně koordinují a chtěly by umístit první tabulky současně, tedy v jednom týdnu v Kišiněvě i v Bukurešti. I když je mezi nimi jeden rozdíl: v Bukurešti budou v rumunštině, zatímco v Moldavsku budou dvojazyčně. Aby u nich tento program mohl existovat a nebyl špatně pochopen, považovali moldavští kolegové za nezbytné, aby na jejich tabulkách byly dva jazyky: ruština a rumunština – mezi moldavštinou a rumunštinou není rozdíl, je to jeden jazyk. Na tabulkách je dané konkrétní množství písmen a řádků. Dlouho jsme přemýšleli, jak to udělat, aby se tam ruský i moldavský text vešel. Ale nějak se to povedlo, protože nemají otcovská jména, na tom se dají nějaká písmena ušetřit. A také neuvádějí datum rehabilitace, stejně jako na českých tabulkách, tím se také řádek ušetří. Někak se to tam tedy „nacpe“. Bude to sice vypadat trochu jinak, ale pro tamní kolegy to bylo důležité a trvali na obou jazycích.

12 Ostanija adresa – viz <https://www.ostannyaadresa.org> (citováno k 15. 12. 2017). První tabulky byly umístěny 5. května 2016 v Kyjevě.

13 Po Moskvě se na jaře 2015 objevily první tabulky v Petrohradě, v létě téhož roku visely v pěti různých městech a na mapě se objevila záložka „v Rusku“. S prvními žádostmi o tabulky mimo Rusko na jaře 2017 přibyla záložka „ve světě“.

Připomenout ty, kteří tu žili

V Gruzii se také všechno zdárně rozvíjí, musím přiznat, že se trochu děším toho, jak budeme vyrábět tabulky s gruzínským písmem, které nikdo neumí, ale nějak si s tím poradíme.

Moje další otázka se týká nedávného případu, který se odehrál v Archangelsku.

Je to první případ, kdy se konal na základě umístění tabulky soud. Mělo to velký ohlas, bylo o tom napsáno mnoho článků a objevila se řada diskusí na sociálních sítích. Mám-li to zhodnotit objektivně, rozhodně jsme tím získali. Rozvinula se rozsáhlá veřejná diskuse, která byla jednoznačně nakloněna nám, nikoliv městské správě. O to více, že bylo evidentní, že celá kauza je nesmyslná a vznikla zbytečně.

Jde o to, že jsme pověsili tabulku na starý dřevěný dům, který je ve velmi špatném stavu a doslova se rozpadá před očima. Víme, že má být do konce letošního roku stržen. Dokonce jsme mezi sebou diskutovali o tom, zda na něj máme tabulku dávat, když se bude na jeho místě stavět něco nového, ale nakonec jsme se rozhodli, že ji tam umístit chceme, a až se bude dům bourat, sundáme ji, schováme a znovu se ji pokusíme umístit na nový dům. Ten tam určitě vyrostе, protože jde o místo v centru města, které nezůstane prázdné. Tabulku jsme tedy umístili a koordinátor, který to v Archangelsku celé řídil, byl obviněn z toho, že poškodil historickou památku. Přál bych vám vidět tu historickou „památku“, která se už téměř rozpadla, a škodu, kterou jsme čtyřmi šrouby způsobili. Bylo to samozřejmě absurdní. Doufáme, že se tento případ stane jakýmsi precedentem v náš prospěch a na dalších místech si představitelé místní správy uvědomí, že vypadají dost hloupě, když vyvolávají soudní procesy, jako byl tento. Veřejné mínění v takových případech na jejich straně nebude, naopak, odsoudí je.

Rozumím tomu správně, že jste měli všechna povolení jako obvykle?

Ano, postup byl stejný jako vždycky. Je to staříčkový dřevěný dům. Bydlí v něm ve čtyřech bytech čtyři rodiny, od nich jsme dostali svolení. Že je tento dům, který se chystají v nejbližší době strhnout, historická památka, nikoho nenapadlo. Rozhodně tak nevypadá. Na první pohled je jasné, že do této doby se o jeho stav nikdo nezajímal.

Již dříve se nám stalo, že někteří naši spolupracovníci byli po umístění nějaké tabulky předvoláni na policii, aby podali vysvětlení, ale většinou to nebylo spojeno s jejím umístěním, ale spíše s tím, že se v té souvislosti shromáždili lidé. Policisté chtěli vědět, o co šlo. Poté to většinou skončí, aniž by to mělo nějaké následky. Toto byl ale první případ, který dospěl až před soud a první instance rozhodla o udělení pokuty – malé sice, ale přece. Použitý paragraf umožňoval postih až do výše 250 000 rublů, nakonec udělili nejnižší možnou částku 15 000 rublů. Ale samozřejmě, že nechceme platit ani to. Podali jsme odvolání.

Michaela Stoilova

Memorial má status zahraničního agenta. Dotýká se to nějak vaší práce?

Formálně nikoli, protože od Memorialu žádné peníze nedostáváme. Je tomu naopak. My například platíme kolegyni, o níž jsem již hovořil. Tedy finanční pohyb je od nás do Memorialu. Řekl bych proto, že se nás to nedotýká. Nicméně jednou nebo dvakrát při jednání s představiteli domů toto téma zaznělo. Poté, co s nimi hovořili naši dobrovolníci, někdo po zmínce o Memorialu zareagoval a začal o něm jako o zahraničním agentovi mluvit. Naštěstí se nám tuto debatu podařilo rychle utnout. Takže nijak vážně nás to zatím nepoškozuje. I když to samotné rozhodnutí je naprosto neskutečné a Memorial je tím velmi poškozen, přinejmenším jejich pracovníci se musí donekonečna zabývat sestavováním jakýchsi účtů a ztrácet tak spoustu času a energie, což ochromuje jejich hlavní práci. Kromě toho dostali v souvislosti se zařazením na seznam zahraničních agentů vysoké pokuty, které museli zaplatit. Výrazně to také zkomplikovalo jejich práci, zejména ve vzdálenějších oblastech a v malých městech. Vždycky působili ve školách, místních archivech, knihovnách a muzeích, což jsou všechno státní organizace, a lidé, kteří je vedou, jim nyní říkají: *Víte, my bychom sami za sebe s vámi rádi spolupracovali, ale protože jsme státní instituce, nejde to.* Ačkoli to není pravda. Zákon nic takového nezakazuje, jsou to výmysly. Ale děje se to.

Proti nám zatím nic podobného není. Nemáme žádné zahraniční zdroje, nedostáváme peníze od organizací, které na seznamu zahraničních agentů již jsou, tedy formální důvody k tomuto obvinění nejsou. I když je nám jasné, že to nic neznamená. Pokud se rozhodnou nás za zahraniční agenty označit, udělají to i bez důvodu. Zatím tedy problémy nemáme. Kromě toho se striktně bráníme státním grantům. V současnosti jich dávají docela dost, ale jsou to takové „otrávené peníze“, protože ti, kteří je čerpají, se dostávají pod drobnohled, musí všechno velmi komplikovaně vyúčtovat a věčně je někdo obviňuje, že peníze špatně utratili. My jsme se rozhodli, že o ně žádat nebudeme. Uchováme si tak svoji nezávislost.

Připomenout ty, kteří tu žili

Sergej Borisovič Parchomenko se narodil 13. 3. 1964 v Moskvě. V roce 1986 vystudoval žurnalistiku na Lomonosovově univerzitě a poté se věnoval divadelní kritice. V první polovině devadesátých let, v době formování nezávislých redakcí, psal pro deníky *Něžavisimaja gazeta* a následně *Segodnja*. V roce 1996 stál u zrodu a do roku 2001 byl šéfredaktorem společensko-politického týdeníku *Itogi*. Následně vedl týdeník *Ježenědělnyj žurnal*. V letech 2003–2009 řídil nakladatelství Inostranka, Kolibri, Corpus a následně byl až do roku 2011 šéfredaktorem cestopisného nakladatelství Vokrug Sveta. Od roku 2003 vede na rozhlasové stanici Echo Moskvy pravidelný analytický pořad *Suť sobytij (K jádru události)*. Je také aktivním účastníkem veřejného života, byl členem Výboru 2008 – Svobodná volba (opoziční skupina, jejímž cílem byl zejména demokratický a svobodný průběh prezidentských voleb v roce 2008), patřil k organizátorům opozičních mítinků na přelomu let 2011/2012. Za svou spoluúčasť na vytvoření internetového společenství Dissnet, které se zabývá expertizou obhájených disertačních a doktorských prací z devadesátých let (a v případě vážného porušení jejich náležitostí napadá udělení titulů jejich autorům), získal v roce 2013 cenu Svazu novinářů Zlaté pero Ruska. Za založení projektu *Poslední adresa* získal v kategorii osobní společenská odpovědnost cenu The Moscow Times Awards 2015 a cenu publika udělenou v rámci ocenění mediální společnosti RBK Petrohrad 2016.

Sergej Parchomenko se za účasti autorky rozhovoru chystá připevnit první českou tabulku projektu *Poslední adresa* věnovanou studentu Karlu Bacilkovi (nar. 25. 3. 1920), popravenému 24. 5. 1949, Trojická ulice č. 387/2, Praha 2, 27. června 2017, 10:30 hod.

Foto: Přemysl Fialka